

Tilburg University

Van armoede in vrijheid naar prosperiteit in gebodenheid

Bläsing, J.F.E.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1978

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Bläsing, J. F. E. (1978). Van armoede in vrijheid naar prosperiteit in gebodenheid: Enkele betrekkelijk karakteristieke hoofdlijnen in de Poolse economische geschiedenis na 1919. *Maandschrift Economie*, 42(8-9), 489-512.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

**VAN ARMOEDE IN VRIJHEID
NAAR PROSPERITEIT IN GEBONDENHEID:**
enkele betrekkelijk karakteristieke hoofdlijnen in de Poolse economische
geschiedenis na 1919*)

door

J. F. E. BLÄSING **)

1. Inleiding

Met de economische geschiedenis van Polen zijn wij over het algemeen minder vertrouwd dan met die van Engeland, Frankrijk of Duitsland. Economisch en politiek nieuws over dit in Centraal-Europa gelegen land komen we weliswaar regelmatig in de dagbladen tegen ¹⁾, maar een en ander in historisch juist perspectief te plaatsen is al moeilijker. Met name op de vraag welke economische transformatie in Polen zich ruwweg tussen de katastrofe van de Eerste Wereldoorlog en nu heeft voltrokken valt een bevredigend antwoord ad hoc bepaald niet te geven.

Dat heeft uiteraard verschillende oorzaken. Eén ervan - naast onze Westeurocentrisch-historische gerichtheid - is ongetwijfeld de taalbarrière die de toegang tot het aktuele wetenschappelijk vakonderzoek in de Volksrepubliek ingewikkeld maakt. Een tweede, daarmee nauw samenhangend, is het nagenoeg volledig moeten missen van in de moderne talen vervatte c.q. vertaalde handboeken waarin de Poolse economisch-historische ontwikkeling op lange termijn wordt geanalyseerd ²⁾. Aan belangstelling daarvoor ontbreekt het evenwel niet. Het resultaat, althans van de eerste verkennende stappen op weg naar dit betoog lijkt mij symptomatisch voor die belangstelling én de geschetste samenhang - waarmee ik overigens geenszins de waarde van de wel beschikbare Engels- en

*) In onbeduidende mate gewijzigde tekst van een lezing gehouden op 30 maart 1978 aan de Katholieke Hogeschool Tilburg in het kader van het door Buro Buitenland georganiseerde voorbereidingsprogramma Polen-reis 1978 en op 12 april 1978 te Leiden voor de Studentenvereniging Voor Internationale Betrekkingen.

**) Wetenschappelijk docent economische geschiedenis aan de Katholieke Hogeschool Tilburg, faculteit der Economische Wetenschappen.

¹⁾ Zie bijvoorbeeld: NRC-Handelsblad van 7-2-1978: Poolse economie geeft gestage groei te zien. Landbouw maakt pas op de plaats; Nieuwsblad van het Zuiden van 10-2-1978: Levendige Zwarte Markt in Polen; NRC-Handelsblad van 23-3-1978: Wat deed kameraad Gierek vandaag weer?

²⁾ J. Taylor's, *The Economic Development of Poland 1919-1950*, New York 1952 begint nogal te dateren en beslaat bovendien een relatief korte periode.

Duitstalige detailstudies en studies van algemeen historische aard in twijfel wil trekken ³⁾). Van het relatief geringe aantal werken waaruit ik, na bestudering der katalogi aan de eigen instelling van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, een keuze kon doen, bleek het eerste - een schets der economische geschiedenis van Polen in de jaren 1918-1939 - in het Pools te zijn geschreven en het tweede - Polen 1944-1964 - in het Russisch ⁴⁾). De 'Histoire populaire de la Pologne' door H. Roux-Ferrand dateerde van 1862, Pawel Bozyk's 'Poland as a trading partner' uit 1972 was uitgeleend en al besproken. Het uit 1964 stammende 'A Thousand years of Polish History' door een auteurskollektief van onuitspreekbare namen tenslotte, was eveneens niet beschikbaar, maar wel 'bespreekbaar' ⁵⁾). Het zou onjuist zijn een dergelijke, toevallige uitkomst en bovendien hoogst subjectieve momentopname te verabsoluteren. Maar wat de historicus op een gegeven moment juist als een uitdaging aanvaardt, kan en zal voor anderen op grond van mogelijk soortgelijke ervaringen de geringe bekendheid met ons onderwerp doen voortduren. Een principiële onbevredigende situatie.

Een wellicht nog direktere kausaliteit in deze vloeit uit de gecompliceerde politieke en economische structuur van het Poolse verleden voort. De bekende stelling dat naarmate de historicus het heden dichter nadert de stof omvangrijker en tegelijkertijd minder transparant wordt, geldt zeker voor Polen - echter óók, en daarop is in dit verband te wijzen, in omgekeerde, in historische richting. Wie zich in de economische geschiedenis van dat land in het kort wil oriënteren, wie terwille van het noodzakelijke historische begrip het economische heden met het jonge en oude Poolse verleden tracht te confronteren, wie de grote door de eeuwen heen lopende lijnen probeert te achterhalen, stuit onherroepelijk op een staatkundige doolhof in plaats van op een betrekkelijk 'ordelijke' evolutie zoals in Nederland na de definitieve losmaking uit het Duitse Rijk in 1648. In 1966 vierden de Polen het duizendjarige bestaan van hun natie. Dat impliceert duizend jaar Poolse cultuur en wetenschap en tevens een duizendjarige economische geschiedenis. Maar wannéér bestond en bestaat Polen en vooral waar?

Het zou te ver buiten ons bestek voeren om en détail op de verschillende Poolse delingen met hun ingrijpende politieke en economische implicaties in te gaan. Ook de incidentele Poolse expansiezucht in vroegere eeuwen blijft hier buiten beschouwing, al is het voor de relativiserende onderzoeker nuttig te weten dat er tijden waren waarin Polens grenzen tot aan de Zwarte Zee reikten, praktisch de

³⁾ Voortreffelijk - en goedkoop (DM 5.80) - bijvoorbeeld: F. Jernsson, Polen. Gesellschaft, Wirtschaft und Staat im Wandel. München e.a. 1971 enerzijds en I. T. Berend e.a., Economic Development in East-Central Europe in the 19th en 20th Centuries, New York e.a. 1974 anderzijds.

⁴⁾ Z. Landau e.a., Warschau 1971 (3); D. Dobryj, Moskou 1964.

⁵⁾ A. Gieysztor e.a., Warschau.

hele Oekraïne en Wit-Rusland omvatten, tot slechts een goede 150 km van Moskou ⁶⁾). Het weinige wat in herinnering te brengen is, werpt niet alleen voldoende licht op de moeilijkheden die een alomvattende nationaal-economische geschiedschrijving moet ondervinden maar lijkt ook onmisbaar om de economische ontwikkeling van het 20ste eeuwse Polen binnen de juiste proporties te plaatsen. Dus wannéér eigenlijk bestond Polen én, wanneer het bestond, wáár bestond het? Wat maakt de Polen en hun economische wording zo boeiend, wat in wezen zo sympathiek - ook in de ogen van de 'objectieve' historicus?

Polen, dat is de geschiedenis van de politieke en economische 'underdog' die het uiteindelijk toch maar 'gemaakt' heeft, om het populair te formuleren. 'Gemaakt' na een eeuwenlange inkubatieperiode, staat Polen in historisch perspectief voor duizendjarige strijd tegen de omliggende landen ten gevolge waarvan de staat voortdurend op de landkaart van plaats veranderde en gedurende meer dan een eeuw zelfs helemaal verdween. Polen leek op een soms onzichtbare olievlek op het water met Warschau als de spil in een verschuivend midden. In de 19de en de 20ste eeuw bleef het slechts bestaan als een volk dat zich telkens weer moest bevrijden c.q. werd bevrijd: van de Duitsers, van de Russen, weer van de Duitsers, weer van de Russen. Een Slavisch volk van Westeuropese allure dat na 1945 katholiek bleef in een socialistische maatschappij; een kommunistisch land met partikulier initiatief en miljonairs. Mij dunkt: een inderdaad fascinerende apotheose na een historische evolutie van weinig 'ups' en veel 'downs' ⁷⁾).

Wanneer wij in het hiernavolgende nader ingaan op enige hoofdlijnen in de Poolse economische geschiedenis, in het bijzonder na 1919, dan geschiedt dit in het besef van de beperkte mogelijkheden daartoe. Polen, zo maakt althans de historische context evident, is geen land dat zich ad hoc binnen de gebruikelijke kategoriën der economische geschiedenis laat vangen. Alleen al in de eerste helft van de 20ste eeuw is het twee keer het toneel van verwoestende militaire operaties, wordt er bovendien twee keer roofbouw gepleegd op zijn grondstof-fenvoorraden alsmede infrastructurale uitrusting en mag het, na een keer als staat zelfs weer helemaal van de politieke kaart verdwenen te zijn, twee keer herrijzen - twee keer binnen volkomen gewijzigde grenzen. De Poolse staatsgrens sluit in 1919 nog maar 35% van het oorspronkelijke territoir van 1772 in, ondanks nieuwe gebieden bedraagt het absolute verlies rond 350.000 vierkante kilometer: bijna 9 keer de oppervlakte van Nederland. In 1945 ondergaat het staatsgebied weliswaar een enorme uitbreiding in het Westen maar blijft toch nog 78.000 vierkante kilometer onder de omvang van 1938. Toen de achtste

⁶⁾ L. A. van Vlijmen, Polen tussen Oost en West, Meppel 1967, blz. 15.

⁷⁾ Id., op. cit., blz. 8; M. Anstadt, Polen. Land, volk, cultuur, Baarn 1965, blz. 266.

staat in Europa, vormt de Volksrepubliek van de ongeveer 31 miljoen Polen thans met 312.000 vierkante kilometer het althans qua grootte zevende Europese land: na de Sovjetunie, Frankrijk, Spanje, Zweden, Finland en Noorwegen⁸⁾). Van een enigszins evenwichtige of redelijk 'normale' economisch-historische gang van zaken, waarop de ordeningscriteria van bijvoorbeeld het Rostow'se economische ontwikkelingsmodel⁹⁾ toe te passen zinvol zou kunnen worden geacht, kan derhalve geen sprake zijn. Om dezelfde reden laat uiteraard ook de vergelijkbaarheid van statistische grootheden in de verschillende tijdperken te wensen over. Hoewel de economische geschiedenis van ieder land tot op zekere hoogte uniek is, moet derhalve, wil men een verantwoorde kijk op het Poolse economische verleden verkrijgen, de Poolse economische wording aan specifiek Poolse maatstaven worden gemeten. De grote lijn die mijns inziens door de 20ste eeuwse economische geschiedenis van Polen loopt en die ik heb getiteld: VAN ARMOEDE IN VRIJHEID NAAR PROSPERITEIT IN GE-BONDENHEID, is dan ook - heel typisch - zonder meer kenmerkend doch niettemin slechts relatief juist.

2. Interbellum en economische voorgeschiedenis

Na de wedergeboorte van het onafhankelijke Polen aan het eind van de Eerste Wereldoorlog waren de economische vooruitzichten van het land ronduit slecht. Polen was een inderdaad vrij maar doodarm land. Dat had onder andere voor de hand liggende staatkundige oorzaken. De drie delen waaruit de nieuwe staat na 125 jaar verdeeldheid ontstond, hadden voordien elk deel uitgemaakt van een ander land, wat behalve grote coördinatiemoeilijkheden onder andere specifiek monetaire problemen met zich meebracht. Roebel, mark, kroon en Poolse mark circuleerden naast elkaar. De industriële ontwikkeling was in elk dezer gebieden anders en vooral minder dynamisch dan in de respectievelijke 'moederlanden' verlopen. Nog in 1931 woonde meer dan 70% van de Poolse bevolking op het platteland tegenover 20% bijvoorbeeld in Engeland. 60% van de bevolking was afhankelijk van de landbouw, in Duitsland 20%, in Nederland 18% en in Engeland 5%¹⁰⁾. In Galicië, waar Oostenrijk vóór 1918 bovendien nauwelijks iets tot de ontwikkeling van de landbouw wenste bij te dragen, had het industrialiseringsproces de minste vorderingen gemaakt.

'Even before the crisis', zo kenschetst J. Taylor de levensomstandigheden in het dominerend agrarisch georiënteerde land vóór 1929¹¹⁾, 'a poor Polish peasant lived below any accepted standard of human existence'. De feodale eigendoms-

⁸⁾ M. Anstadt, op. cit., blz. 260/262; J. G. Paszkowski, Entstehung und Grundprobleme der polnischen Planwirtschaft, Heiden 1956, blz. 17; J. Taylor, op. cit., blz. 4.

⁹⁾ W. W. Rostow, The Stages of Economic Growth, Cambridge 1960.

¹⁰⁾ F. Jernsson, op. cit., blz. 132; J. Taylor, op. cit., blz. 62; L. A. van Vlijmen, op. cit., blz. 114.

¹¹⁾ J. Taylor, op. cit., blz. 124.

structuur in de landbouwsector droeg voorts niet tot verbetering van die situatie bij. Landadel en grootgrondbezitters van meer dan 100 ha bezaten weliswaar niet meer dan 0,6% van alle landbouwbedrijven maar beschikten wel over 43% van alle landbouwgrond ¹²⁾). Geen wonder dat ondanks de landbouwhervorming van 1925, ten gevolge waarvan het laatstgenoemde percentage werd gehalveerd ¹³⁾, de grote onevenwichtigheid tussen de snel groeiende Poolse bevolking enerzijds en het tekort aan beschikbare landbouwgrond alsmede de te langzame toename van de werkgelegenheid in de industriële sektor anderzijds, tussen de beide wereldoorlogen ongeveer 6 miljoen Polen uit merendeels pure economische nood tot emigratie noopte ¹⁴⁾). De agrarische overbevolking zou trouwens één van de zorgen der Poolse economische politiek in de 20ste eeuw blijven.

Iets beter dan in Galicië was het met de industrialisering in Russisch-Polen gesteld, al kreeg Polen aldaar in de tijd dat Westeuropa zijn spoorwegnet beduidend uitbreidde in hoofdzaak slechts enkele strategisch belangrijke spoorwegen zonder directe Pools-industriële relevantie. Evenals Pruisen overigens bleek Rusland in eerste instantie geïnteresseerd in de exploitatie en uitvoer van de rijke Poolse grondstoffenvoorraden. Nochtans kwam het niet alleen in het onder Pruisisch gezag staande West-Polen, in industrieel opzicht het verst gevorderde deel, maar ook in Oost-Poolse steden tot belangwekkende industriële ontplooiing: dankzij de opening van de grote Russische markt voor Oost-Poolse produkten en de in het Westen bestaande bescherming door protektionistische Pruisische toelagen. Vooral de textielindustrie bloeide opmerkelijk op. Niet toevallig 'avanceerde' het dynamisch groeiende Lodz, ooit ook 'The Manchester of Poland' genoemd, toen tot een van de belangrijkste steden in Europa ¹⁵⁾.

De oorlogsjaren maakten aan deze op zijn minst partieel veelbelovende ontwikkeling abrupt een einde en ontwrichtten het economische leven door infrastructuurele demontage en destructie. 1,8 miljoen huizen lagen na de oorlog in het vrije Polen in puin of waren door brand verwoest. De helft van de spoorwegbruggen en stationsgebouwen was vernietigd, een groot deel der rails onbruikbaar. Over bijna het gehele rollend materieel in Oost-Polen ontfermde zich Rusland, het Duitse Rijk had het op industriële onderdelen gemunt. Alleen in Lodz bijvoorbeeld sloopten de Duitsers meer dan 1.000 elektromotoren alsmede 1.000 ton koper en 1.300 km leren drijfriemen uit machines ¹⁶⁾.

Deze vernietiging en afbraak en het feit dat de schade in de Poolse industriële

¹²⁾ I. T. Berend, op. cit., blz. 189.

¹³⁾ Id., op. cit., blz. 190.

¹⁴⁾ L. A. van Vlijmen, op. cit., blz. 34/114.

¹⁵⁾ F. Jernsson, op. cit., blz. 86.

¹⁶⁾ J. Taylor, op. cit., blz. 82/83.

sektor tenminste miljoenen goudfranken beliep ¹⁷⁾ werpt een relativerend licht op de economische prestaties van weleer staatkundig niet bij elkaar horende gebieden, wier Slavische bewoners men in Westeuropa toendertijd graag als 'onproductief' beschouwde ¹⁸⁾. Er was toch maar 'iets' - tussen aanhalingstekens - de moeite van het meenemen waard, het oorlogsgeweld kwam niet in een vacuüm terecht maar raakte in belangrijke mate óók industriële substantie. Nog in de jaren dertig van onze eeuw echter werd 'Poolse economie' vaak vertaald met economische 'zorgeloosheid en nalatigheid'. De Polen mogen dan, aldus berichten uit Berlijn en elders uit die tijd ¹⁹⁾, 'een charmant volk vormen, dat uitnemend kan musiceren, prettig dansen en aangenaam praten en vertellen, maar zijn voor ieder serieus werk geheel ongeschikt'. Hadden dergelijke eigenschappen, de kausaliteit dringt zich met name in de oudere literatuur meer dan eens impliciet op, de zogenaamde traditionele 'historische Poolse onderontwikkeling' veroorzaakt, of hadden door Polen niet controleerbare politieke en economische factoren een progressieve economische ontwikkeling telkens in de kiem gesmoord?

Wie een duidelijk verschil maakt tussen het externe krachtenveld en de feitelijke interne mogelijkheden, moet onder de indruk zijn van wat de Polen ondanks een voor hen meestal ongunstige factorenkonstellatie in economisch-historisch opzicht hebben weten te bereiken. Daarom ben ik het ook met Taylor's meer recente formulering niet helemaal eens, dat Polen na 1919 'rechtstreeks vanuit de positie als 18de eeuwse landbouwstaat' gekonfronteerd zou zijn 'met de economische problemen der 20ste eeuwse industriële en commerciële concurrentie' ²⁰⁾. Dit te weinig genuanceerde standpunt doet noch de economische uitkomsten van de periode tussen de wereldoorlogen noch de aan opmerkelijke feiten en tradities niet arme economische geschiedenis van Polen vóór 1914 recht wedervaren. Wat de laatste betreft valt, om hier nog eens een significante lijn te trekken, te denken aan het reeds in de 9de eeuw naast adelstand en landbouw goed ontwikkelde Poolse ambacht, aan de stappen in richting van de afschaffing der gilden en invoering der vrijheid van beroep in de 15de eeuw ²¹⁾ alsmede aan de aan het eind van de 18de en begin van de 19de eeuw inzettende industriële ontwikkeling. Poreba, thans 's lands grootste en wereldbekende

¹⁷⁾ Volgens R. Górecki, *Polens wirtschaftliche Entwicklung Warschau 1931* 10 miljard goudfranken, vlg. I. T. Berend, *op. cit.*, blz. 176 10 miljoen goudfranken. Het tweede cijfer lijkt meer met de werkelijkheid in overeenstemming te zijn doch konden ook de leden van een de KHT bezoekende Poolse studentendelegatie tot nog toe geen uitsluitsel verschaffen.

¹⁸⁾ R. Górecki, *op. cit.*, blz. 14.

¹⁹⁾ H. Brugmans, *Het moderne Polen - Historisch belicht*, Amsterdam z.j. (1934), blz. 52.

²⁰⁾ J. Taylor, *op. cit.*, blz. 31.

²¹⁾ R. Górecki, *op. cit.*, blz. 14/16.

fabriek van gereedschapsmachines ging in 1798 van start. De weefmachines van de Bielsko-machinefabrieken genoten al in de eerste helft der 19de eeuw vanwege hun hoge kwaliteit een zekere faam. De Cegielski-fabriek, die tegenwoordig naast scheepsmotoren en rollend materieel automatische draaibanken vervaardigt, vierde recentelijk haar honderdtwintigjarig bestaan ²²⁾).

Het is duidelijk: Polen 'kon wel degelijk' maar kreeg, althans op lange termijn gezien, niet altijd even gunstige kansen als andere landen. Ook in 1919 stond het zwaar geteisterde land voor haast 'onmogelijke' ontwikkelingen en opgaven. Om te beginnen werd de Poolse economie in het naoorlogse financiële debâcle van buurlanden als Duitsland, Rusland en Oostenrijk meegesleept. Ofschoon in tegenstelling tot de andere Oosteuropese staten behept met een vrij geringe staatsschuld ²³⁾, raakte de monetaire sektor, na invoering van de Poolse mark als nationale munteenheid in 1920, binnen korte tijd geheel ontredderd. Mede ten gevolge van een schrijnend gebrek aan kapitaal, de aanvankelijk onvoldoende verzorging met geld en volkomen ontoereikende kredietverleningsfaciliteiten steeg de geldomloop van 150.000 Poolse mark in november 1918 tot 49,4 miljoen in december 1920, 793,4 miljoen in december 1922 en 1,3 miljard in december 1923. Eerst in de loop van het jaar 1924, toen de geldcirculatie met 5,7 miljard een recordhoogte had bereikt en één dollar de som van 9,3 miljoen Poolse mark kostte ²⁴⁾, kon met de hulp van Amerikaanse deskundigen het geld-, bank- en financieewezen grondig geregeld en hervormd worden ²⁵⁾. Nationale munteenheid was voortaan de zloty - in 1924 nog met een te hoge waarde ten opzichte van de dollar geïnaugureerd en na lichte depreciatieverschijnselen in 1926 gekonsolideerd op de koers van een halve goudmark oftewel 8,91 zloty per dollar. Men begrijpt tegen die achtergrond van naoorlogse hyperinflatie dat de Poolse monetaire autoriteiten nadien een voorzichtige, ja conservatieve politiek geboden leek: geen moratorium als antwoord op de ingrijpende financiële problemen in de crisisjaren na 1929, geen restriktieve maatregelen zoals in de andere Oosteuropese landen, wel een - bijna Colijns - vasthouden aan de gouden standaard van de zloty, wel het strikte voldoen aan rente- en andere betalingsverplichtingen. Pas in 1936, toen de goud- en deviezenvoorraad van de Poolse Nationale Bank in zeven jaar tijd met twee derde geslonken was, liet de Poolse overheid de politiek der non-interventie varen en kwam het tot een overeenkomst met buitenlandse schuldeisers, tot opschorting van de rentetransfer en tot ingrepen in het internationale betalingsverkeer ²⁶⁾.

²²⁾ P. Bożyk, *Poland as a Trading Partner*, Warschau 1972, blz. 30.

²³⁾ I. T. Berend, op. cit., blz. 184 e.v.; R. Górecki, op. cit., blz. 25/26.

²⁴⁾ I. T. Berend, op. cit., blz. 183.

²⁵⁾ Id., op. cit., blz. 219/220; J. Taylor, op. cit., blz. 40 e.v.

²⁶⁾ I. T. Berend, op. cit., blz. 261.

Het lijkt zinvol, om hier al de vraag te stellen hoe 'vrij' de Polen de facto nog waren. Op de interne politieke component der vrijheid in Polen behoeven we niet nader in te gaan. Het eerste kamp ter concentrering van politiek andersdenkenden kwam er in 1934. In de literatuur treft men niet toevallig de mening aan dat Polen in de jaren dertig meer en meer de trekken van een semi-fascistische dictatuur begon te vertonen - ook na het overlijden van de toenmalige Poolse 'grand old man', maarschalk Piłsudski, in 1935 ²⁷⁾. Maar hoeveel economische vrijheid restte er nog - toch één van de externe politieke onafhankelijkheid konstituerende elementen?

Als ten koste van de omringende landen herstelde staat stond Polen van meet af aan in een scherpe verhouding tot zijn naaste bureu. Het naar autarkie strevende Rusland hield de handelsgrenzen gesloten, al wilde het wel één 'verheven goed' aan de nieuwe staat kwijt. De in 1920 onder de vlag van de komende wereldrevolutie ondernomen Russische aanval op Polen kon slechts moeizaam worden afgeslagen. Aan de Westgrens behoefde het land evenmin op gunstige faciliteiten voor de ter verkrijging van grondstoffen, machines en kapitaal hoognodige Poolse export te rekenen. 'Nu zijn de Duitschers en allermint de Pruisen mensen om hun ergernis te verbergen', oordeelde H. Brugmans in 1933 over de mede naar aanleiding van de Poolse corridor aanzienlijk verslechterde Duits-Poolse relaties ²⁸⁾. Inderdaad duurde het na allerlei politieke en economische speldeprikken over en weer tot 1934 voordat een overeenkomst met de veelzeggende naam 'Zollfriedensprotokoll' werd gesloten waarin Polen de beperkte meestbegünstiging met het Duitse Rijk verkreeg ²⁹⁾.

De belangrijkste economische factoren in ogenschouw nemende dringt zich de indruk op dat het land op een gegeven moment weinig meer keuze had dan een koers te volgen tussen minder economische vrijheid en meer staatskapitalisme. Zeker: aan de principes van partikuliere economie, privaatzit en individueel ondernemerschap werd in beginsel geen afbreuk gedaan. Maar waar een ondernemende middenstand ontbrak, moest de overheid wel initierend optreden; waar als gevolg van de na 1929 aanhoudende wereldrecessie kapitaalvlucht en handelsdeficieten met toenemende armoede en werkloosheid hand in hand gingen, waar de in aantal en macht groeiende arbeidersbeweging de grootgrondbezitters en industriemagnaten kopschuw maakte, moest de burgerlijke staat zich wel tot regulerende ingrepen geroepen voelen ³⁰⁾. Behalve tot maatregelen om de boerenstand te beschermen en de agrarische sektor te ondersteunen

²⁷⁾ F. Jernsson, op.cit., blz. 127; A. Gieysztor e.a., *History of Poland*, Warschau 1968, blz. 675 e.v.

²⁸⁾ H. Brugmans, op.cit., blz. 28/30.

²⁹⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 118.

³⁰⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 34; A. Zauberman, *Industrial Progress in Poland, Czechoslovakia and East Germany 1937-1962*, Londen e.a. 1964, blz. 1.

kwam het ook tot eerste stappen in richting van economische planning. Het doel daarvan vormde de industrialisatie van het door de stedendriehoek Warschau-Krakau-Lwow ingesloten zogenaamde Centraal-Industriële Gebied. Het overheidsingrijpen werd mogelijk gemaakt en vergemakkelijkt doordat aanzienlijke delen van de Poolse economie zich reeds in staatseigendom bevonden - een gegeven met een eigen dynamiek, zeker in samenhang met een versterkt interventionisme. Aan het eind van de jaren dertig bezat en beheerde de Poolse staat eigendom ter waarde van ongeveer 4 miljard zloty ³¹⁾: waaronder meer dan 100 industriële ondernemingen inclusief de bewapeningsindustrie, de luchtvaart, 80% van de chemische industrie, 40% der ijzerindustrie en 50% van de overige metaalindustrie, 95% der commerciële scheepvaart en 93% van de spoorwegen. De kern van het Poolse bankensysteem werd gevormd door banken in overheidsbezit. Men heeft geschat dat vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ongeveer een derde van de staatsrevenue afkomstig was uit de overheidsondernemingen en -monopolies ³²⁾.

Ook in ander opzicht dienen wij de - economische - vrijheid in Polen vóór 1939 te relativeren. De Poolse economie was in die jaren in sterke mate afhankelijk van buitenlands kapitaal. Hoewel de concentratieprocessen in handel en industrie niet los van de ontwikkeling in het Poolse bankwezen mogen worden gezien - zes grote banken controleerden meer dan 50% van het totale aandelenkapitaal ³³⁾ - manifesteerde zich die afhankelijkheid vooral in de eerstgenoemde twee sectoren.

Belangrijke beslissingen omtrent de Poolse buitenlandse handel vielen veelal in Berlijn, Wenen, Londen of Parijs. 'In 1937 the share of foreign capital in the total capital fund of all companies active in Poland amounted to 42,6 per cent', weet P. Bożyk te vermelden ³⁴⁾. Uiteraard dachten de buitenlandse financiers minder aan de ontplooiing van de Poolse industrie en meer aan de voor hen profijtelijke ondergeschikte rol die Polen in de Europese economie reeds vervulde: die van leverancier van de produktiefactoren arbeid en met name grondstoffen tegen een geringe prijs.

Deze dankzij sleutelposities in onder andere de mijnbouw, de metallurgie, olieindustrie en chemische industrie ³⁵⁾ mogelijke, in wezen buitenlandse, poli-

³¹⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 91; I. T. Berend, op.cit., blz. 261.

³²⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 92. Wat de overheidsmonopolies betreft: 'De kurk van de brandewijnfles is de dobber waarop de staatskas drijft', aldus Prof. Dr. H. N. ter Veen in zijn te Amsterdam gegeven college sociale geografie van 24-10-1933 over het brandewijnmonopolie van de Poolse staat.

³³⁾ I. T. Berend, op.cit., blz. 315.

³⁴⁾ P. Bożyk, op.cit., blz. 10.

³⁵⁾ I. T. Berend, op.cit., blz. 316.

tiek van hoge prijzen voor Poolse grondstoffen op de binnenlandse markt en niet zelden dumpingprijzen op de wereldmarkt, werd sterk bevorderd door de expansieve toename der kartellering in de Poolse industrie na 1919 ³⁶). Met uitzondering van de textielindustrie nam tot 1939 vrijwel iedere belangrijke industrietak deel aan een kartel. Van 11 in 1919 groeide hun aantal tot 100 in 1929/1930, waarvan 56 nagenoeg 37% van de totale industriële produktie kontroleerden, tot 266 in 1936 die meestal weer deel uitmaakten van internationale, de Oost-Centraal-Europese markt beheersende organisaties. Overigens slaagde de Poolse regering met behulp van de in 1933 en 1935 aangenomen kartelwetgeving er wel in 118 kartels te doen ontbinden en het binnenlandse industriële prijsniveau meer aan het buitenlandse prijspeil aan te passen ³⁷).

Hoe 'arm' waren en bleven de Polen tijdens het interbellum? Dat in absolute zin weinig op de Poolse armoede af te dingen zal zijn, valt al op grond van de zojuist geschetste ontwikkeling en vooral het hierboven vermelde traditionele overwicht van de agrarische sektor te vermoeden. In 1937 beliep het nationale inkomen per hoofd van de bevolking in Polen 100 dollar tegenover 440 dollar in Groot-Brittannië, 340 in Duitsland en 306 in Nederland: ongeveer de helft van het gemiddelde Europese niveau en slechts een vierde à een vijfde van dat in de hoogontwikkelde Westeuropese landen ³⁸). De grootste nood werd op het platteland geleden. Twee derde van de agrarische beroepsbevolking was ondervoed - geen wonder wanneer men bedenkt dat de in de landbouw werkende mensen met ruim twee derde van de totale bevolking over minder dan de helft van het besteedbare reële nationale inkomen beschikten. Het agrarische produktieapparaat was achterlijk, de opbrengst onvoldoende: terwijl bijvoorbeeld Canada, Australië en Argentinië per capita tussen 700 en 1700 kg van de belangrijkste graansoorten produceerden, haalde Polen amper 452 kg; de vleesproduktie per hoofd van de bevolking bedroeg in Polen 20 kg, in Canada 150 kg, in Australië 125 kg en in Nieuw-Zeeland zelfs 280 kg ³⁹). Het behoeft nauwelijks betoog dat in de jaren na 1929 toen de Poolse exportindex (basisjaar: 1929 = 100) van 86 in 1930 tot 34 in 1934 terugliep en de importindex (1929 = 100) van 68 tot 25 ⁴⁰), de val der prijzen voor landbouwprodukten tot katastrofale ontwikkelingen leidde. De toch al lage inkomsten uit agrarisch bedrijf slonken met 58,8%, de loonindex van de Poolse landarbeider daalde van 100 in 1928/1929 tot 47 in 1932/1933 ⁴¹). De volgende beschrijving der toenmalige levensomstandigheden in Poolse landbouwgebieden spreekt voor zichzelf: 'We

³⁶) J. Taylor, op.cit., blz. 92/96; I. T. Berend, op.cit., blz. 310/312.

³⁷) J. Taylor, op.cit., blz. 94/95.

³⁸) I. T. Berend, op.cit., blz. 309/310.

³⁹) F. Jernsson, op.cit., blz. 133; J. Taylor, op.cit., blz. 125/127.

⁴⁰) I. T. Berend, op.cit., blz. 248/249.

⁴¹) id. op.cit., blz. 245; J. Taylor, op.cit., blz. 71.

eat potatoes three times a day, potatoes of course, without any seasoning We use no sugar, save for big holidays, and we forego even salt, as it is expensive . . . ⁴²⁾. Al lijkt dit voorbeeld niet zonder meer geschikt voor generalisatie, toch bleef de landbouw sindsdien een zwakke steen in de Poolse economie.

Wat waren de Poolse lichtpunten tijdens het interbellum? In welk opzicht laat zich - na de vrijheid - ook de armoede in Polen relativiseren? Om in de sfeer der lonen te blijven: die van de industriearbeiders stegen. Voor een deel als gevolg van de met dalende landbouwprijzen omlaag gaande kosten van levensonderhoud, groeide het reële arbeidersinkomen in de industrie, hoewel verhoudingsgewijs laag blijvend, tussen 1929 en 1934 met ruim 20% ⁴³⁾. Te memoreren vallen voorts talrijke maatregelen op het gebied van het sociale welzijn, de verbetering der arbeidsomstandigheden en de met relatief veel succes bekroonde bestrijding der werkloosheid door de overheid ⁴⁴⁾. Een blik op de ontwikkeling der Poolse economie als geheel maakt de grote lijn echter zichtbaarder. Traden er wijzigingen van structurele aard op en waar, welke veranderingen in positieve of negatieve richting deden zich in de twintig jaar na 1919 voor?

Het oordeel in de literatuur luidt geenszins eenstemmig, wel voor het merendeel somber. Volgens A. Karpiński ⁴⁵⁾ moeten wij het interbellum, althans wat de Poolse economie betreft, zien als een periode van stagnatie en verval. De staalproductie bijvoorbeeld daalde per capita van 56 kg in 1913 tot 43 kg in 1938 d.w.z. een achteruitgang van 23% in een tijd dat het wereldgemiddelde met 40% groeide. Dat blijkt geen uitzondering te zijn. Een overzicht van de produktie der belangrijkste grondstoffen en industriegoederen in 1913 geeft over het algemeen een veel gunstiger beeld van de Poolse economie dan eenzelfde overzicht van de resultaten in 1938. Alleen op het gebied van de energievoorziening werd, aldus L. A. van Vlijmen ⁴⁶⁾, in 1938 het zesvoudige van de produktie in 1913 bereikt. Maar: de aanvankelijk betrekkelijk snelle ontwikkeling der industrie na 1919 was niet alleen tot stilstand gekomen, doch tegen 1938 zelfs weer aan het afbrokkelen. Voldoende reden voor Van Vlijmen, om het Poolse beeld in hele duistere kleuren te schilderen. 'Reeds lang voordat de nazi's door hun inval in Polen het staatsbankroet afdwongen, was de Poolse economie bankroet geraakt' ⁴⁷⁾.

⁴²⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 71.

⁴³⁾ Id., op.cit., blz. 128.

⁴⁴⁾ Id., op.cit., blz. 131 e.v.

⁴⁵⁾ A. Karpiński, *Poland and the World Economy*, Warschau 1960, blz. 9.

⁴⁶⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 114.

⁴⁷⁾ Id., op.cit., blz. 115.

Er zijn ook andere meningen. Zo gewaagt Taylor ⁴⁸⁾ van het niet geringe aantal problemen, waarvoor men tot 1939 in Polen een oplossing had gevonden. Volgens hem bevonden zich de Polen in ieder geval op de goede weg in economisch opzicht, dankzij hun 'energy, enlightenment, foresight, imagination, capacity for hard work, and considerable planning and execution ability'.

Het is kennelijk een kwestie van accentlegging. Aan de ene kant laten zich de hierboven op verschillende plaatsen al geschetste positieve ontwikkelingen door allerlei andere voorbeelden aanvullen. Zoals de naast bijna 12.000 km min of meer verharde wegen gerealiseerde aanleg van ruim 2.000 km nieuwe spoorlijnen. Zoals de versterking van de Poolse handelspositie op belangrijke exportmarkten - ongeacht de tot 1929 en na 1937 negatieve handels- en betalingsbalans ⁴⁹⁾: nieuwe exportindustrieën werden ontwikkeld en oude geïntensiveerd. De vleesconservenexport steeg met 80% tussen 1933 en 1937, de export van houten produkten met 40%, die van rails met 45% en die van machines en rollend materieel met 8%. In de jaren 1935-1937 leverde Polen 65% van Duitslands rogge-import, 32% van de Duitse zink-import, 9% van de hout-import en 8% van de vlees-import. Oostenrijk werd bijvoorbeeld voor 74% door Polen van kolen voorzien, Tsjechoslovakije voor 35% van vlas. 10% van de Britse spek-import kwam uit Polen. Het spreekt vanzelf dat deze resultaten ook na de Tweede Wereldoorlog hun invloed op de handelsrelaties deden gelden. In de industriële sektor ging men nieuwe wegen - de daling der Poolse agrarische bevolking van ruim 70% tot 65% der totale bevolking tussen 1920 en 1940 betekende weliswaar geen fundamentele wijziging, maar was wel een duidelijk positief teken: de optische industrie werd gesticht evenals de aardolie-industrie, de automobiel-, vliegtuigindustrie en elektronische industrie. Andere industrietakken, zoals de chemische en farmaceutische industrie, zoals mijnbouw en hoogovens, de leerindustrie en de produktie van medische instrumenten werden beter georganiseerd en krachtig gemoderniseerd. Ofschoon volgens huidige normen toen veelal nog kleinschalig, vormde een en ander toch de basis der Poolse industrialisering na 1945 ⁵⁰⁾.

Aan de andere kant ontbrak het niet, zoals eerder al uiteengezet, aan indicaties voor stagnatie en achteruitgang. De meeste Centraal-Oosteuropese landen behaalden hun vooroorlogse industriële produktieniveau tot ongeveer 1926, Polen pas na het midden der dertiger jaren. De index van de Poolse industriële output (basis 1913 = 100) beliep 47 in 1921, 86 in 1929, 52 in 1932 en 105 in 1938 - een gemiddelde groei van minder dan 1% per capita en een beduidend langzamere groei dan het Europese gemiddelde ⁵¹⁾. Ondanks alle industriële pogingen en

⁴⁸⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 153.

⁴⁹⁾ Id., op.cit., blz. 20; P. Bożyk, op.cit., blz. 9 e.v.

⁵⁰⁾ R. Górecki, op.cit., blz. 17/18, 37, 46; I. T. Berend, op.cit., blz. 305; P. Bożyk, op.cit., blz. 7 e.v.

⁵¹⁾ I. T. Berend, op.cit., blz. 240, 284, 299.

partiële successen, zo luidt dan ook in overwegende mate de conclusie in de literatuur ⁵²⁾, bleef Polen tijdens het interbellum een dominant agrarisch ofte- wel agrarisch-industrieel land. Gemeten aan signifikante indicatoren, zoals de structuur van de buitenlandse handel, is dat zeker juist. Meer dan de helft van de Poolse handel, in concreto 60%, bestond tussen de wereldoorlogen uit primaire verbruiksgoederen, grondstoffen en brandstoffen. De import van industriële eindprodukten in alle Centraal-Oosteuropese landen bedroeg tussen 30 en 70%, de export van industriële eindprodukten nooit meer dan tussen 1 en 13%. Polen, waar de waarde van de gemiddelde industriële produktie per hoofd slechts een derde van het Westerse peil bereikte, namelijk 21 dollar per hoofd in 1938 tegenover 140 dollar in Groot-Brittannië, 132 in Duitsland, 96 in België en 77 in Nederland, overschreed met de percentages 30 en 5 amper de ondergrens van deze structuurmarge ⁵³⁾. Al met al lijkt derhalve de klassifikatie: stagnatie - niet bankroet! - der Poolse economie tijdens het interbellum althans in grote lijn gerechtvaardigd.

Toch zijn met een dergelijk voordeel niet alle vragen beantwoord. Mogen we de weg der Poolse economie direkt met die van andere landen vergelijken? De uitgangspositie van Polen in 1919 verschilde immers totaal van die in de meeste West- en Oosteuropese landen. Tendeerde de Poolse economie in 1939 naar een positief of naar een negatief keerpunt? Dat laat zich uit de tot dusver aangehaalde cijfers niet zonder meer afleiden.

Statistieken en indexcijfers zijn in het economisch-historisch werk onmisbaar, doch voor onbewuste manipulatie vatbaar en dan door hun suggestieve kracht vaak gevaarlijk. De historicus dient op weg naar zijn persoonlijke visie van veel meer uit te gaan dan alleen het meetbare. Pas wanneer zich de contouren van het beeld hebben gevormd, kan een enkele quantiteit of cijferreeks illustratiever zijn dan een breed verbaal betoog. Nemen wij bijvoorbeeld het jaar 1928 als basisjaar voor de geïndexeerde Poolse industriële produktie in plaats van het jaar 1913, dan kunnen we - na de achteruitgang in het begin der dertiger jaren - een groei in de industriesektor konstateren van 100 in 1928 via 64 in 1932 tot 111 in 1937 en bijna 126 in het voorjaar 1939. De bijdrage van de Poolse industrie tot het nationale inkomen - in de Westerse landen toendertijd tussen 60 en 70% - was gestegen tot 30 à 40% ⁵⁴⁾: een kleine doch onmiskenbare vooruitgang ten opzichte van de vooroorlogse situatie. Dat is het wat Górecki terecht als een in alle opzichten opmerkelijke prestatie der Poolse economie

⁵²⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 61; I. T. Berend, op.cit., blz. 308.

⁵³⁾ P. Bożyk, op.cit., blz. 8; I. T. Berend, op.cit., blz. 304, 309.

⁵⁴⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 91; I. T. Berend, op.cit., blz. 308.

vóór 1939 bestempelt ⁵⁵⁾: gezien de specifiek Poolse moeilijkheden en voorlopig beperkte mogelijkheden in en na 1919 en gezien voorts de met name in Polen katastrofale effecten op de gehele economische ontwikkeling door de crisisjaren mogen wij de desalniettemin opgetreden uiterst bescheiden economische groei als een optimum beschouwen - als het ware op de rand van stagnatie. Als het inhoudelijk-semantisch niet zo'n gedrocht was, zouden wij in ieder geval wat de ontwikkelingsrichting betreft misschien zelfs van 'positieve armoede' mogen gewagen.

3. Koloniale status

Over de jaren 1939-1945 kunnen we relatief kort zijn. Vernederd, gedemoraliseerd en vrijwel machteloos werd Polen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog voor de zoveelste keer het slachtoffer van de Duitse en Russische drang naar expansie. De nieuwe deling van het land verstoorde niet alleen de in de voorafgaande 20 jaar moeizaam bereikte economische stabilisatie maar sloot ook op fatale wijze aan bij de sedert 1934 in het Duitse Rijk gepropageerde, op Centraal-Oosteuropa en de Balkan gerichte politiek der 'Grossraumwirtschaft' ⁵⁶⁾. West-Polen 'avanceerde' tot provincie en toekomstige graanschuur van het Rijk. Dat had minder economische vernieling dan in het Oosten tot gevolg, ten behoeve van een grotere agrarische output werd er door Duitsland op niet onbelangrijke schaal zelfs in geïnvesteerd. Het 'Generalgouvernement' Polen en na 1941 ook de in het Oosten door de Sovjetunie in 1939 ingelijfde Poolse gebieden daarentegen verkregen de status van Duitse kolonie, van 'rück-sichtslos' in dienst van de Duitse economie gestelde oorlogsbuit.

Het lijkt weinig zinvol om een en ander in meer dan een globale schets te doen uitmonden. In tegenstelling tot eveneens door het Duitse Rijk bezette staten als Hongarije of Nederland bestond Polen immers niet eens meer als economische eenheid, hetgeen bijvoorbeeld de opsplitsing naar landen van de gigantische hoeveelheden der door Duitsland uit Oosteuropa weggehaalde levensmiddelen en grondstoffen vrijwel onmogelijk maakt. Wat de Poolse economie te wachten stond en te verwerken kreeg is echter niet moeilijk te illustreren. Reeds in oktober 1939 schreef Göring aan het Duitse bezettingsleger gedragslijnen omtrent de onwenselijkheid van een autonoom funktionerend economisch leven in Polen voor, die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten: alle belangrijke fabrieken waren te slopen, de machines en krachtinstallaties te demonteren en naar Duitsland te transporteren. De essentiële nieuwslijnen dienden te worden verbroken, de telefoon- en telegraafverbindingen verwijderd, de spoorwegen - op enige enkelsporige lijnen na - vernietigd ⁵⁷⁾: een ware anticipatie van het

⁵⁵⁾ R. Górecki, op.cit., blz. 20.

⁵⁶⁾ I. T. Berend, op.cit., blz. 265/267/278.

⁵⁷⁾ Id. op.cit., blz. 336 e.v.

beruchte Amerikaanse Morgenthau-plan voor het naoorlogse Duitsland.

Hoewel het Duitse programma voor Polen na de aanval op Rusland belangrijke wijzigingen onderging, de expansief stijgende behoeften der Duitse oorlogsindustrie vereisten nu zelfs de inpassing - in plaats van destructie - van alle Poolse economische sectoren in het Göring'se 'Vierjahreskriegsplan', veranderde aan de op de Poolse economie gepleegde roofbouw in wezen niets. De toenemende output in sommige grondstoffenproducerende sectoren kwam niet Polen ten goede, evenmin uiteraard als de confiscatie der sleutelindustrieën en eliminatie van 'overbodig' geachte economische activiteiten. De ondanks slechte oogsten groeiende Duitse 'import' van Poolse levensmiddelen veroorzaakte een nijpend gebrek aan voedsel met als gevolg massale hongersnood. Daarmee niet genoeg werden tussen 2 en 3 miljoen Poolse arbeiders en krijgsgevangenen naar Duitsland gedeporteerd om in Duitse fabrieken te werken. Economisch gezien kunnen we de periode 1939-1945 met Taylor ⁵⁸⁾ inderdaad het beste kenschetsen als 'an interlude characterized by the ruthless exploitation for non-Polish purposes of the Polish economy'.

Ten gevolge daarvan en van de oorlogshandelingen zelf leek de Poolse economie aan het eind van de Tweede Wereldoorlog zo mogelijk er nog erger aan toe te zijn dan in 1919. 40% van de steden (Warschau 85%) was in puinhopen veranderd, een deel van de landbouwgebieden platgebrand, 25% van de bossen kaalgeslagen en de veestapel tot 30% van het vooroorlogse niveau teruggebracht. 61% der industriebedrijven had zwaarste schade geleden, 40% der spoorlijnen moest worden hersteld evenals 70% der spoorbruggen en overige spoorinstallaties. De industriële schade wordt geschat op 11,5 miljard dollar - ongeveer een tiende van het nationaal vermogen -, de totale schade op 20 miljard dollar, gelijk aan 350% van het vooroorlogse Poolse nationale inkomen. Voegen wij bij dit alles nog de immense verzwakking van de produktiefaktor arbeid door 590.000 invaliden en ruim 6 miljoen doden, waaronder circa 26% van de stafleden aan wetenschappelijke instellingen, 32% der leraren, 39% der artsen en 57% der juristen ⁵⁹⁾, dan valt in te zien dat Polen tot de door de oorlog het zwaarst getroffen landen behoorde.

Nochtans lijkt reeds hier een relativerende opmerking ten opzichte van de geleden schade en de opbouwsuccessen na 1945 niet ongepast. Tegenover de voor het vooroorlogse Poolse gebied berekende economische verliezen stond een door de grensverschuivingen in sommige opzichten kwalitatief en quantita-

⁵⁸⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 166; I. T. Berend, op.cit., blz. 337.

⁵⁹⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 115, 255; I. T. Berend, op.cit., blz. 339/340; F. Jernsson, op.cit., blz. 136.

tief verbeterd economisch potentieel. De aan de Sovjetunie verloren provincies waren agrarisch en industrieel zwak ontwikkelde gebieden, de herwonnen en nieuwe gebieden in het Westen beschikten over goede tot uitstekende landbouwgrond en hooggeïndustrialiseerde streken met vrij lage demontage- en vernietigingspercentages. Het zegt in dit verband veel dat in het Polen van 1945 het aantal grote fabrieken dat van vóór de oorlog met 42% overtrof en de mechanische krachtinstallaties 150.000 pk meer dan in 1939 leverden ⁶⁰⁾. De landaanwinsten c.q. -verliezen betekenden een bijna 2.000 km kortere staatsgrens en een veel langere kustlijn met belangrijke havens. De uit een en ander resulterende achteruitgang der productiecapaciteit van bijvoorbeeld petroleum met 78%, kalizout met 100% en mangaan 100% werd (over)gecompenseerd door de groei van het aantal bruinkolenmijnen met 186%, de groei van de bruinkolenproductiecapaciteit met 3.220% en die van zink en lood met 147% ⁶¹⁾. Na 1945 kon de Poolse economie zich dan ook beduidend sneller herstellen dan na 1919. Haalde de industriële productie in 1920 nog maar 35% van het vooroorlogse niveau, al in 1946/1947 luidde het overeenkomstige percentage 90,8%. Het is nuttig van dergelijke gegevens kennis genomen te hebben wanneer men de soms te enthousiaste Poolse vergelijkingen van voor- en na-oorlogse cijfers bekijkt. Aan de conclusie zelf dat Polen niet alleen de inzet maar in feite ook de grote verliezer van de Tweede Wereldoorlog mag worden genoemd, doen de genoemde voorbeelden evenmin afbreuk als aan de niet geringe economische prestaties na 1945.

4. Quantitatieve en kwalitatieve veranderingen na 1945

Het einde van de oorlog betekende ook in Polen het begin van nieuwe politieke krachten en sociale veranderingen, betekende radikaal gewijzigde machtsverhoudingen, een compleet veranderde internationale machtskonstellatie en had met name de dominerende rol van de kommunistische partij in Polen en in de Sovjetunie als voortaan vaste gegevens voor de Poolse economie en politiek tot gevolg. Het tekent de na de bevrijding terstond geïnstalleerde nieuwe afhankelijkheid dat de Russen de geteisterde Poolse economie op haast Duitse wijze belastten in plaats van de socialistische 'broederstaat' te ondersteunen. Enerzijds door het overal in kommunistisch Oosteuropa toegepaste systeem van gedwongen leveranties tegen lage prijzen alsmede door in Moskou uitgestippelde specialisaties der Poolse industrie, hetgeen later als geïnstitutionaliseerd stelsel zou resulteren in de Oosteuropese tegenhanger van de EEG, de Comecon. Om erts en steenkool zo efficiënt mogelijk uit Silezië weg te kunnen halen had de Russische regering zelfs de in Rusland gebruikelijke breedspoorlijnen

⁶⁰⁾ J. G. Paszkowski, op.cit., blz. 17/18/46; I. T. Berend, op.cit., blz. 339; J. Taylor, op.cit., blz. 173 e.v.

⁶¹⁾ J. G. Paszkowski, op.cit., blz. 18; J. Taylor, op.cit., blz. 179/180/181.

laten aanleggen ⁶²⁾. Aan de andere kant werd het Polen ondanks zijn chronisch gebrek aan kapitaal niet toegestaan van het Amerikaanse Marshallplan gebruik te maken. Afgezien van de goederenleveranties van het U.R.R.A.-hulp-programma en enige extern verkregen kredieten ⁶³⁾ moest de Poolse staat vrijwel op eigen kracht aan het economisch herstel beginnen. Mede ten gevolge daarvan kon de evenals na de Eerste Wereldoorlog optredende hyperinflatie ⁶⁴⁾ pas in 1949 worden bedwongen.

Zoals elders in Oosteuropa leidden in Polen een aantal ingrijpende maatregelen de socialistische maatschappij en economie in. Reeds in september 1944 werd een algemene landhervorming afgekondigd met als kernpunten: de konfiskatie van de door Duitsers en andere als oorlogsmisdadigers c.q. verraders of vijand beschouwde personen bezeten grond alsmede van grootgrondbezittingen boven 100 hectare zonder schadeloosstelling. Op de 13,8 miljoen hectare verbeurd verklaarde grond stichtte men 788.000 nieuwe landbouwbedrijven, waarvan ruim de helft met een gemiddelde van 8,3 hectare in de 'voorlopig' onder Pools gezag gestelde oude Duitse gebieden in het Westen. In totaal betrof de landhervorming meer dan de helft van het hele land ⁶⁵⁾. Een in oktober 1945 uitgevaardigd decreet bepaalde vervolgens dat alle voor de nationale economie belangrijke sectoren zich moesten voegen naar de verordeningen van het staatsplanbureau. Dat betekende het begin van de planeconomie. Een in januari 1946 aangenomen wet tenslotte kondigde de nationalisatie van de zware en middelzware industrie af. De staat nam duizenden industriële ondernemingen en alle fabrieken met meer dan 50 arbeiders over. Het grootste deel van de industriële sektor met 84% van alle industriearbeiders ging daardoor in staats- resp. volkseigendom over ⁶⁶⁾.

Het is hier niet de plaats om de werking van het nieuwe Poolse economische systeem, dat in het vervolg door allerlei ingrepen werd aangevuld en gewijzigd, met al zijn 'ups' en 'downs' te beschrijven. Evenmin ligt het in de bedoeling het lot van alle herstelplannen, opbouwplannen, investeringsplannen of tweejaren-, vierjaren- en vijfjarenplannen min of meer gedetailleerd uit de doeken te doen. Ook al is het interessant - en niet onamusant - dat, zoals overal in kommunistisch Oosteuropa, ook in Polen wel eens meer dan het plan werd vervuld: het eerste driejarenplan aan het eind der jaren veertig bijvoorbeeld met 100,6% binnen 2 jaar en 10 maanden ⁶⁷⁾. Veel meer heeft ons echter weer de grote lijn te

⁶²⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 116/117.

⁶³⁾ I. T. Berend, op.cit., blz. 352; J. Taylor, op.cit., blz. 193/194; L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 42 e.v.

⁶⁴⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 183/184.

⁶⁵⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 115; I. T. Berend, op.cit., blz. 344.

⁶⁶⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 116; I. T. Berend, op.cit., blz. 347.

⁶⁷⁾ J. Taylor, op.cit., blz. 202.

interesseren. Wat waren de uitkomsten van de planeconomische politiek? Welke quantitative en kwalitatieve veranderingen in de Poolse economie deden zich in het tijdperk na 1945 voor?

Dat de resultaten in de industriële sektor het indrukwekkendst zijn, behoeft nauwelijks te verbazen. Dominerende leiddraad van de Poolse overheid was van begin af aan, zij het met een wisselend gehanteerde intensiteit, de transformatie van landbouw- tot industriestaat. Van Vlijmen gewaag niet helemaal ten onrechte van de 'beïachelijk hoge investeringssommen' ⁶⁸⁾ die men daarvoor uittrok - vaak ten koste van de volkswelvaart - en die uiteraard aanzienlijke successen opleverden. Globaal gezien kunnen we daarbij twee perioden onderscheiden: een van quantitative groei in de jaren 50 en begin 60, toen de nadruk op de ontwikkeling der basisindustrieën lag, en een van kwalitatieve groei in de periode daarna. Direkt na het lenigen van de meest dringende behoeften namen de Polen de verandering van 's lands economische basis onder handen. Volkomen nieuwe industrietakken werden gesticht, vooral op het terrein van de machinebouw- en chemische industrie. In de traditionele industrieën concentreerde men zich op een verhoging van de output, met name op een groeiende staalproductie - een voorwaarde voor de expansie der zware industrie. De in de jaren 50 gebouwde industrieinstallaties nemen thans meer dan een derde van de hele industriële produktie van Polen voor hun rekening ⁶⁹⁾. In de tweede helft der jaren 50 lag het accent op de groei van de lichte en de voedselindustrie, in de vroege jaren 60 kreeg de grondstoffenindustrie veel aandacht evenals de brandstoffenindustrie en de energiebasis van het land. De ontwikkeling van de laatste geeft een goede indruk van de naoorlogse industriële vorderingen. In 1950 gebruikte Polen ongeveer 10 miljard KWU, in 1962 ruim 35 miljard ⁷⁰⁾. Sleutelinvesteringsproject vormde toen de opbouw van de raffinaderij en het Petrochemische complex in Plock. Dit project acht men voor de ontplooiing der Poolse chemische industrie even belangrijk als het Lenin Steel-Mill-project nabij Krakau in de jaren 50 voor de Poolse zware en machinebouwindustrie. Tijdens de tweede helft der zestiger jaren startte Polen onder andere met de produktie van precisiemachines -instrumenten, automatiseringsonderdelen, elektrotechnische en elektronische produkten, 'plastics' en synthetische produkten: na de verzadiging van de binnenlandse markt en de bevrediging der basisbehoeften vereiste de afzet in het buitenland op toenemende schaal kwalitatieve aanpassingen. Sedertdien neemt niet alleen de stroom van Poolse 'designs' en ideeën naar het buitenland toe, maar koopt Polen ook regelmatig licenties om de binnenlandse markt en de export van goederen op het laatste technische ontwik-

⁶⁸⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 117; P. Bożyk, op.cit., blz. 19.

⁶⁹⁾ P. Bożyk, op.cit., blz. 17.

⁷⁰⁾ M. Anstadt, op.cit., blz. 263.

kelingsniveau te kunnen voorzien ⁷¹⁾). Voorbeelden genoeg: in de jaren 1951-1970 groeide de Poolse industriële output met 11% p.a. sneller dan die in de kapitalistische landen met 5%. Het indexcijfer van de totale industriële productie steeg van 100 in 1950 tot 940 in 1973 en 1053 in 1974, de overeenkomstig geïndexeerde output in de chemische industrie zelfs tot 482 in 1960 en 2638 in 1974. Vóór de Tweede Wereldoorlog werkten 800.000 Polen in de industrie, in 1974 ruim 6 miljoen. De Poolse scheepsbouwindustrie neemt thans een internationaal belangrijke positie in. Polen behoort voorts tot de bedeutendste cement-producenten in de wereld en het is onder andere een belangrijk zwavel-exporterend land geworden ⁷²⁾).

Wat zeggen ons dergelijke voorbeelden? Illustreren zij het meest kenmerkende of vertellen zij maar een deel van het verhaal? Aan de ene kant lijdt het geen twijfel: Polens economie heeft ingrijpende structurele wijzigingen ondergaan, de geweldige economische vooruitgang en metamorfose is evident. Met meer dan 2,3% van de mondiale industriële output neemt het land thans op de ranglijst der 12 grootste industrie- en handelsstaten weliswaar een der laatste plaatsen in, doch dicht achter de hooggeïndustrialiseerde DDR ⁷³⁾. Niet voor niets heeft Van Vlijmen van het 'Poolse industriewonder' gesproken ⁷⁴⁾; in 1974 droeg de agrarische sektor nog maar 11,8% tot het nationale inkomen bij, de industriële sektor daarentegen 51,3%.

Aan de andere kant spreekt het vanzelf dat de haast adembeklemmende industrialisatie van Polen tot onevenwichtigheden in en ten opzichte van andere sectoren leidde. De kwaliteit moest de quantiteit te lang voorrang verlenen om geen knelpunten te doen ontstaan. Van een handels-, landbouw- en/of welvaartswonder, laat staan een Pools 'Wirtschaftswunder' na 1945 kan helemaal geen sprake zijn.

Het minst zijn de disproportionaliteiten nog op handelsgebied zichtbaar, ofschoon ook hier onverkenbaar. Dat het groeipercentage van de Poolse buitenlandse handel tot 1970 onder dat van de hele Poolse economie inclusief de industriële sektor lag en industriegoederen tot in onze jaren het leeuwendeel van de Poolse ex- en import uitmaakten, weerspiegelt naast en ten gevolge van de absolute economische prioriteiten in Polen een dergelijke onevenwichtigheid. Evenals trouwens de afhankelijkheid van het 'makro-economische plancen-

⁷¹⁾ P. Bożyk, op.cit., blz. 24/25.

⁷²⁾ P. Bożyk, *The Economy of Modern Poland*, Warschau 1975, blz. 75, 80/81; id., *trading partner*, blz. 28, 33, 49; M. Anstadt, op.cit., blz. 263; L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 80a.

⁷³⁾ F. Jernsson, op.cit., blz. 171; P. Bożyk, *trading partner*, blz. 48.

⁷⁴⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 120; P. Bożyk, *economy*, blz. 30; id., *trading partner*, blz. 49.

trum' in Moskou, waarvan de Polen zich slechts zeer geleidelijk en gedeeltelijk konden en kunnen onttrekken. De na het met Frankrijk in 1965 gesloten handelsakkoord binnen enkele maanden met 30% gegroeide Poolse export bijvoorbeeld en de grote vlucht van het handelsverkeer met de kapitalistische landen vooral in de jaren 70 als gevolg van een meer kwalitatief georiënteerde economische strategie vormen duidelijke aanwijzingen in beide opzichten, zonder uiteraard aan de positie van Rusland als veruit grootste handelspartner van Polen in noemenswaardige mate afbreuk te doen ⁷⁵⁾.

Een duidelijker voorbeeld van disproportionele ontwikkeling geeft de Poolse agrarische sektor te zien. Terwijl de industriële produktie al in 1948/49 weer het vooroorlogse peil had overtroffen, bereikte die van de landbouw in hetzelfde jaar nog niet eens 75% en raakte vervolgens door de industriële investeringsprioriteiten steeds verder achterop. De politieke crisis van 1956 werd er voor een belangrijk deel door veroorzaakt. In ieder geval tijdelijk deed zich toen het inzicht gelden dat ten gevolge van een minder eenzijdig investeringsbeleid industrie én landbouw evenwichtiger tot de economische ontwikkeling en welvaart zouden bijdragen. Inderdaad steeg gedurende een aantal jaren het reële inkomen der boeren ⁷⁶⁾, maar aan de structurele zwakte van de Poolse landbouw veranderde ook door de na 1956 op de stalinistische kollektivisering volgende 'reprivatisering' van de landbouwgrond vrijwel niets. Ondanks de inmiddels vergevorderde mechanisatie kan de Poolse landbouw zich nog steeds niet meten met de Westeuropese en zelfs niet met die in Oost-Duitsland: een gevolg van sterk verouderde produktieprocessen en arbeidsmethoden en de doorgaans niet renderende bedrijfsgrootte van meestal minder dan 15 hectare. Het laatste is, zoals we weten, een ook in Westeuropese agrarische kringen niet onbekende problematiek ⁷⁷⁾.

De sektor die in Polen door de industrialisatie het duidelijkst in de verdrukking dreigde te komen, de sektor waaraan de kommunistische overheid in het verleden slechts incidenteel voorrang wenste te geven, is die van de volkswelvaart. De bloedige arbeidersonlusten der jaren 1956 en 1970 worden niet toevallig toegeschreven aan met name de onelastische Poolse investeringspolitiek die telkens weer de industriële sektor bevorderde en op de sociale voorzieningen bezuinigde. Telkens weer werd het sociale beleid 'tijdelijk' in gunstige zin gewijzigd onder druk van massale ontevredenheid: de zogenaamde 'koers der halve maat-

⁷⁵⁾ P. Bożyk, trading partner, blz. 22 e.v.; id., economy, blz. 97 e.v.; L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 122/123.

⁷⁶⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 116/119/120; M. Anstadt, op.cit., blz. 264/265; J. G. Paszkowski, op.cit., blz. 60.

⁷⁷⁾ F. Jernsson, op.cit., blz. 134/135, 172; L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 120; M. Anstadt, op.cit., blz. 264.

regelen' in 1954 en de 'Poolse lente' in oktober 1956 brachten enige stappen in richting van een hogere levensstandaard en meer vrijheid, de aan het begin van de jaren 60 en in 1970 gewijzigde politiek reageerde op massale protesten tegen werkloosheid c.q. stijgende prijzen ⁷⁸⁾). De industrialisatie echter ging telkens weer door, zij het dat na januari 1971 de prijzen voor levensmiddelen tijdelijk weer daalden en de lonen stegen, terwijl de sociale omstandigheden verbeterden.

Ook heden is Polen nog geen 'beloofd land', zelfs niet voor Oosteuropese begrippen ⁷⁹⁾). De welvaartsafstand tot de Westeuropese landen én de DDR blijft een klemmend probleem. Dat lijkt thans geen kwestie van inkomen meer. In 1938 was het nationale inkomen per capita twee keer zo laag als in Oostenrijk, vier keer lager dan in Frankrijk en vijf keer lager dan in Groot-Brittannië. Tegenwoordig zijn deze verschillen gehalveerd en groeit het nationale inkomen, althans in de jaren 1971-1974, jaarlijks met gemiddeld 10% - een van de hoogste mondiale groeipercentages ⁸⁰⁾). Het is meer een kwestie van voorraden en bevoorrading - vooral die van de betere consumptiegoederen en luxe artikelen, die de overheid zorgen baart. In de basisbehoeften der bevolking wordt min of meer redelijk voorzien, in alles wat meer aan wensen op het gebied van materiële welvaart bestaat niet of uiterst moeizaam. Op de hoogst onsocialistische of juist wel typisch socialistische 'voorlopige' oplossingen die men ook in Polen voor dit probleem heeft bedacht gaan wij hier niet nader in. Zij zijn bekend. Maar inderdaad: vandaar onder andere de voor iedereen toegankelijke harde-valuta-winkels en -warenhuizen, waar alles te koop is, vandaar de enkele officieuze markten waar particuliere boeren en eigenaars van kassen fortuin maken met ongecontroleerde prijzen ⁸¹⁾). En mede vandaar ook de karakterisering die mij, wat betreft de hoofdlijn in de Poolse economische geschiedenis na 1945, uiteindelijk het treffendst lijkt: geen uitgesproken welvaart na de vooroorlogse armoede in vrijheid en zeker geen 'rijkdom', wel prosperiteit in gebondenheid.

Blijft in dit verband de laatste vraag te beantwoorden: hoe gebonden, hoe afhankelijk was en bleef Polen na 1945? Of verdient het aanbeveling om van 'onvrijheid' te spreken? 'De macht in Polen', zo verklaarde Gomulka later ⁸²⁾, 'lag in 1945 op straat en wij - de kommunisten - hebben hem opgeraapt'. Dat is natuurlijk een eufemistische omschrijving van de hele waarheid zoals die zich ook elders in Oosteuropa voltrok: aan niemand anders dan de kommunisten

⁷⁸⁾ Sesam Atlas bij de wereldgeschiedenis, deel 2, Baarn 1967, blz. 232; F. Jernsson, op.cit., blz. 157, 171; L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 179 e.v.

⁷⁹⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 125.

⁸⁰⁾ P. Bożyk, trading partner, blz. 50; id., economy, blz. 30.

⁸¹⁾ Nieuwsblad van het Zuiden van 10 februari 1978: Levendige zwarte markt in Polen.

⁸²⁾ F. Jernsson, op.cit., blz. 137.

werd het 'oprapen' toegestaan - in het Poolse geval niet eens aan de bestaande Poolse regering in ballingschap te Londen. De zeer reële aanwezigheid van de Sovjet-legers garandeerde, aldus Jernsson ⁸³⁾, 'die Verbindung mit Russland auf Gedeih und Verderb, die Einordnung ins kommunistische Imperium'. Dat had uiteraard een economische component we zijn er hierboven op ingegaan.

Nochtans vereist juist dit laatste aspekt enige relativering, zeker waar het de economische ontwikkeling van Polen betreft. Denken wij bijvoorbeeld aan het Poolse economisch revisionisme na de revolutie van 1956: sindsdien begonnen Poolse economen theorieën te ontplooien, die in principeel opzicht afweken van de dogma's ten tijde van de streng geleide economie. De decentralisatiegedachte werd gelanceerd, het afstemmen van de produktie op de vraag, de winst als maatstaf van de economische prestatie, de rentabiliteit der produktie en de nauwkeurige kostenberekening als criteria voor het bedrijfsleven ⁸⁴⁾. Van de meeste dezer desiderata kwam in de praktijk weliswaar weinig terecht, maar toch werden in Polen de eerste schreden op het pad van de 'economische economie' gezet. De agrarische sektor bevindt zich thans voor 86% in particuliere handen. In de zestiger jaren schieden enige wetten meer mogelijkheden voor het totstandkomen en functioneren van privé-ondernemingen, -handelshuizen en kleine ambachtelijke bedrijven. Natuurlijk moet men deze nieuwe koers inzake het particuliere initiatief ook tegen de achtergrond van economische noodzakelijkheden zien zoals de in Polen toen reeds lang florerende zwarte markt in hand- en spandiensten. Bekend is het bericht uit het midden der zestiger jaren over het dorp Zdonska Wola, waar slechts twee metselaars woonden, terwijl er binnen één jaar veertig huizen verrezen ⁸⁵⁾. Maar feit blijft evenwel dat de Polen op economische moeilijkheden en mogelijkheden aanzienlijk minder dogmatisch en meer opportunistisch reageerden en konden reageren dan bijvoorbeeld de communisten in de DDR. Daar waren en zijn uitgebreide investeringen door kapitalistische autoconcerns zoals in Polen vooralsnog ondenkbaar. Gezien ook het zelfbewuste optreden der Polen op de Comecon-conferenties konkludeert Jernsson mijns insziens terecht tot een gewijzigde Poolse verhouding tot de Sovjetunie ⁸⁶⁾: Polen is niet meer de satellietstaat van weleer, doch lijkt meer naar de rol van gerespekteerde juniorpartner toe te groeien.

Sceptici hebben gemeend dat de al met al indrukwekkende naoorlogse economische ontwikkeling van Polen ondanks het socialisme heeft plaatsgevonden. Dat lijkt me een onjuiste visie. In ieder geval de enorme prestatie in industrieel

⁸³⁾ Id., op.cit., blz. 151.

⁸⁴⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 117 e.v.; F. Jernsson, op.cit., blz. 135.

⁸⁵⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 121.

⁸⁶⁾ F. Jernsson, op.cit., blz. 156.

opzicht is aan de Poolse kommunisten te danken. Maar dankzij de kommunisten uiteraard zijn óók economische knelpunten en disproportionaliteiten ontstaan. Uitgaande van de direkte vooroorlogse economische gang van zaken in Polen is volgens mijn overtuiging het vermoeden niet helemaal ongerechtvaardigd dat een niet-socialistisch systeem na 1945 eveneens tot een opmerkelijke economische ontwikkeling van Polen zou hebben geleid. Waarschijnlijk minder éénzijdig en spectaculair - wel met evenwichtiger uitkomsten.

5. De verhouding tot Duitsland

Het spreekt vanzelf om ter afronding 'iets' over de speciale relatie Polen-Duitsland te zeggen en ik wil mij aan die 'vanzelfsprekendheid' enerzijds niet in ieder opzicht onttrekken. Een historisch overzicht van de Poolse politiek en economie moet immers altijd de nadruk op twee hoofdaspekten leggen: de verhouding tot Rusland en die tot Duitsland. Beide buurstaten vormden en vormen voor Polen de belangrijkste factoren van politiek en economisch gewicht. Daaraan heeft ook de Tweede Wereldoorlog geen afbreuk gedaan. Aan de andere kant biedt, naar het mij wil voorkomen, onze schets van hoofdlijnen reeds de nodige aanknopingspunten en kan ik mij tot enkele hele korte opmerkingen beperken.

De kern van de Duits-Poolse relatie wordt in wezen door drie elementen bepaald - alle drie met een historische dimensie. In de eerste plaats zal het duidelijk zijn dat de Poolse affiniteit tot bijna alles wat Duits is zeker sedert de Tweede Wereldoorlog wel eens te wensen overlaat. Evenmin als de Polen russofielen worden geacht te zijn kunnen zij al te grote sympathie voor de burens in het Westen opbrengen. Er loopt een lijn van de overheersing door Pruisen in vroegere eeuwen naar de verdelging van miljoenen in de Nazi-vernietigingskampen op Poolse bodem, waaronder een zeer groot deel der Poolse intelligentsia. Zelfs het bondgenootschap met de DDR ziet men in de Volksrepubliek als een noodzakelijk kwaad: 'Duitsers', zo heet het, 'blijven nu eenmaal altijd Duitsers' ⁸⁷⁾. Overigens lijkt de antipathie wederzijds als we tenminste ook hier op de 'vox populi' mogen vertrouwen. Evenals het Nederlandse 'mof' voor Duitser heeft ook het met name in Oost-Duitsland voor de Polen gebezigde Duitse scheldwoord 'Polakken' door de Tweede Wereldoorlog een wrange bijmaak gekregen: als gevolg van de bepaald niet zachtzinnige verdrijving van bijna 7 miljoen Duitsers uit de Oostgebieden van het Duitse Rijk na 1945 die ruim 1 miljoen doden en vermisten kostte ⁸⁸⁾.

⁸⁷⁾ L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 8.

⁸⁸⁾ G. Heck e.a., Deutschland und Polen nach 1945, Frankfurt a/M e.a. 1977, blz. 43.

In de tweede plaats vormt de Poolse staatsgrens een bron van blijvende Poolse zorg. 'Het moderne Polen is geen ideaal en nog minder een fictie; het is een feit, dat niet meer te veranderen is', aldus H. Brugmans in 1933 ⁸⁹). Daarmee en met wat er in de historische verlenging op volgde is eigenlijk alles gezegd. Zolang er geen vredesverdrag met het Duitse Rijk is getekend kan Polen - althans de jure - allerm minst definitief verzekerd zijn van gebieden die meer dan 500 jaar lang Duitse provincies waren. Ook al is het een merkwaardige gril van de geschiedenis dat de huidige grenzen van Polen een territorium omvatten bijna gelijk aan dat waarover duizend jaar geleden vorst Mieszko I heerste ⁹⁰).

Blijft, temeer omdat de Polen in geestelijk en kultureel opzicht het altijd bij voorkeur over Duitsland heen in Italië en Frankrijk hebben gezocht ⁹¹), het economische element als dé in verleden en heden positief verbindende schakel. In historisch perspectief denken wij vooral aan de industrialisering: aan de opbouw van de industriestad Lodz hebben Duitsers in niet onbelangrijke mate meegewerkt. Aan de andere kant speelde bij de industrialisering van het Roergebied de toestroom van Poolse arbeiders een niet te verwaarlozen rol. Industriesteden als Bochum en Gelsenkirchen kennen sterke Poolse bevolkingskernen ⁹²). En wat het heden betreft: binnen de Comecon neemt de DDR - na Rusland - de positie van belangrijkste Poolse handelspartner in, van de EEG-landen staat de Bondsrepubliek Duitsland voorop. Ook dat sluit nauw bij de Duits-Poolse historische tradities aan ⁹³).

—, —

⁸⁹) H. Brugmans, op.cit., blz. 5.

⁹⁰) L. A. van Vlijmen, op.cit., blz. 15.

⁹¹) H. Brugmans, op.cit., blz. 58.

⁹²) G. Heck, op.cit., blz. 126.

⁹³) P. Bożyk, trading partner, blz. 9, 95, 98.